Archive of SID

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 22, No. 2, Spring 2022, 455-481
Doi: 10.30465/CRTLS.2022.39503.2471

A Critique on the Book *"Islamic Banking"*

Mohammad Vaez Barzani*

Abstract

After establishing Economic Division, through the Iranian Council of Change of Humanities (ICCH), MA educational plan for economics was applied in 2017. Consequently, it was introduced into relevant Iranian universities for executing from 2018. For improving the plan, a few of texts were ordered to outstanding professors to be prepared. The book *"Islamic Banking"* written by *Nazarpour, M.N. et al.* is among the first books published and used as a textbook, and reviewing this work can help to upgrade future quality for others. This essay examined the function of documents in qualitative, analytically descriptive methods within formal as well as content analysis. The results show that the book is edited proportionately and its formal survey is satisfied. The content analysis reveals that the mentioned book is successful to transfer a legal, logical, and a basic understanding about *"Islamic Banking"* toward any typical reader; however, the main weaknesses of the text are the limitations of closed economy as well as micro – static approach used in it.

Keywords: Islamic Banking, Content Method, Iranian Council of Change of Humanities (ICCH), Text, Text Critique.

* Associated Professor of Economics, A Faculty Member in University of Isfahan, Isfahan, Iran, m.vaez@ase.ui.ac.ir

Date received: 20/12/2021, Date of acceptance: 03/04/2022

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

www.SID.ir

Archive of SID

www.SID.ir

Archive of SID

پژوهش‌نامهٔ انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماهنامهٔ علمی (مقالهٔ علمی ـ پژوهشی)، سال ۲۲، شمارهٔ ۲، اردیبهشت ۱۴۰۱، ۴۵۷ - ۴۸۱

نقدی بر کتاب *بانکداری اسلامی*

محمد واعظ برزانی*

چکیده

پس از تشکیل گروه اقتصاد شورای تحول علوم انسانی (۱۳۸۸ه.ش.)، برنامه درسی دوره کارشناسی رشته اقتصاد در آن گروه تهیه و در سال ۱۳۹۶ه.ش. به تصویب نهایی رسید و برای اجراء از سال ۱۳۹۷ ه.ش. به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی ابلاغ شد. برای اتقان در اجرای برنامه، مجموعه‌ای از دروس برای تدوین کتب درسی مربوطه به اساتید مبرز سفارش داده شد. کتاب «بانکداری اسلامی» از اولین آثار منتشر شده براین مبنا است که اکنون به عنوان یک متن درسی مورد استفاده قرار می گیرد و داوری آن می‌تواند به ارتقاء سیر آثار درسی در حال تدوین و آثار آتی، بر مبنای برنامه جدید دوره کارشناسی، کمک کند. این مقاله نقد، بر مبنای روش تحلیلی- توصیفی تدوین شده که ضمن مرور تحلیلی محتوای اثر، سعی در ارزیابی شکلی و محتوایی آن کرده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد نگارش اثر در مجموع روان و رسا بوده و قواعد ویرایش و نگارش در آن رعایت شده است. بر اساسِ مبانی منطقی و نظرخواهی تجربی از دانشجویان و با توجه به این که اثر مبتنی بر مطالعاتِ متعدد و وثیق قبلی نویسندگان بوده، موفق به انتقال فهم مشروع، منطقی و امکان‌پذیر از بانکداری اسلامی به مخاطب نوعی شده است. مهم‌ترین ضعف‌های قابل ذکر اثر، طرح بانکداری اسلامی برای یک اقتصاد بسته، رویکرد خرد و ایستا و عدم استفاده از الگوی کمّی در آن است.

کلیدواژه‌ها: بانکداری اسلامی، روش تحلیلی، شورای تحول علوم انسانی، منبع درسی، نقد اثر.

* دانشیار اقتصاد، عضو هیأت علمی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، m.vaez@ase.ui.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۲۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۱۴

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

www.SID.ir

Archive of SID

۱. مقدمه

پول و بانکداری از حوزه‌های مهم و سابقه‌دار اقتصاد است که پیرامون آن آثار متعددی انتشار یافته است. اهمیت و تأثیر بنیادین این حوزه به گونه‌ای است که بسیاری از کتب پایه‌ای اقتصاد کلان به آن ورود کرده‌اند. برای مثال کتاب معروف «نظریه تعادل عمومی اشتغال، بهره و پول-The General Theory of Employment, Interest and Money» اثر جان مینارد کینز هرچند به نظر می رسد متنی راجع به برآیند بازارهای کلان باشد، اما در اصل یک کتاب اقتصاد پول است، به طوری که متناسب با تحلیل پول، نظام بانکداری معرفی و تحلیل می شود. در دهه‌های اخیر اندیشمندان اقتصاد اسلامی، ماهیت پول و به‌تبع آن بعضی نقش‌ها و وظایف متعارف، به خصوص نقش ذخیره ارزش، پول را به‌چالش کشیدند. خارج از حوزه موضوعی اقتصاد اسلامی، در سال‌های اخیر، به ویژه بعد از بحران مالی جهانی ۲۰۰۸ بحث‌ها و نقدهای زیادی در موضوع پول و کارکرد نظام بانکداری رایج که در دو حوزه اصلی خدمات خود، یعنی تجهیز و تخصیص منابع، مبتنی بر قرض ربوی است، صورت گرفت.

الزام قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران[1] به استقرار نظام بانکی فارغ از ربا و نهادسازی‌های صورت گرفته بر آن مبنا در اقتصاد ایران، ضرورت گنجاندن درسی در موضوع بانکداری اسلامی در برنامه جدید آموزشی دوره کارشناسی رشته اقتصاد بود، اما مسئله اصلی انتخاب متن درسی در برنامه جدید آموزشی رشته اقتصاد بر اساس سه اصل بومی‌سازی، نوین سازی و کارآمد سازی بود. بر مبنای ارزیابی عمده آثار موجود پول و بانکداری اسلامی توسط گروه اقتصاد شورای بررسی متون و کتب درسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، آن آثار تأمین کننده اهداف و سرفصل‌های درس بانکداری اسلامی برنامه جدید نبود، لذا طبق سفارش صورت گرفته اثر موضوع نقد (نظرپور و دیگران،۱۳۹۶) تهیه و منتشر شد.

برمبنای شناخت قبلی از آثار نویسندگان اصلی اثر، سؤال محوری مقاله جاری این است که آیا اثر موجود دارای عمده ویژگی‌های متن درسی بانکداری اسلامی است؟ در مقاله جاری این سؤال از روش تحلیلی- توصیفی پاسخ داده می شود.

آن چنان که ابتدای اثر، در سخن سمت، آمده :

www.SID.ir

Archive of SID

"کتاب بانکداری اسلامی(نظرپورودیگران،۱۳۹۶) برای دانشجویان رشته‌های مدیریت و اقتصاد در مقطع کارشناسی به عنوان منبع اصلی درس بانکداری اسلامی به ارزش سه واحد تدوین شده است".

به عبارت دیگر، این کتاب بر مبنای برنامه درسی دوره کارشناسی اقتصاد و سرفصل‌های مصوب درس بانکداری اسلامی گروه اقتصاد طرح تحول علوم انسانی طبق سفارش، تدوین داده شده است. لذا داوری آن در مسیر اجرای بهتر برنامه مصوب طرح تحول علوم انسانی است.

هدف از تدوین کتاب(نظرپورودیگران،۱۳۹۶) در صفحه ده پیش‌گفتار، به عنوان یک متن درسی، چنین آمده است:

> در این کتاب تلاش شده است، تا حد امکان، دستاوردها و آثار علمی سه دهه محققان اقتصاد اسلامی درباره مباحث مربوط به بانکداری اسلامی مطرح و متناسب با بضاعت علمی، نقد و بررسی شود و راهکارهای ارائه شده اندیشمندان و پژوهشگران حوزه بانکداری اسلامی برای حل مشکلات و چالش‌های بانکداری کشورمان، بیان شود.

۲. معرفی اثر

کتاب «بانکداری اسلامی» توسط نظر پورمحمد تقی، موسویان سید عباس و خزائی ایوب، چاپ اول، با قطع وزیری در ۳۶۷ صفحه، سال ۱۳۹۶ توسط سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها(سمت)، پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی، و شورای تخصصی تحول و ارتقاء علوم انسانی در ۵۰۰ نسخه منتشر شد.

۳. معرفی نویسندگان اثر

اثر دارای سه نویسنده است، که با توجه به منابع تصریح شده در پایان اثر، نویسندگان اصلی نظر پور محمد تقی و موسویان سید عباس بوده که در ذیل معرفی می شوند:

محمد تقی نظر پور[۲] در کنار تحصیلات و پژوهش های حوزوی، فارغ‌التحصیل دوره کارشناسی اقتصاد دانشگاه مفید(۱۳۷۳)، کارشناسی ارشد توسعه اقتصادی و برنامه ریزی دانشگاه علامه طباطبایی(۱۳۷۶) و دکتری اقتصاد دانشگاه مفید (۱۳۸۷) بود. آثار قبلی ایشان

www.SID.ir

Archive of SID

در بانکداری اسلامی شامل کتاب‌های عقد و اوراق استصناع، ارتباط متقابل نظام بانکی و بازار سرمایه و بانکداری بدون ربا از نظریه تا تجربه و ۵۸ مقاله پژوهشی در زمینه بانکداری اسلامی بوده است.

سید عباس موسویان[۳] در کنار تحصیلات و پژوهش‌های حوزوی، فارغ التحصیل دوره کارشناسی اقتصاد دانشگاه مفید(۱۳۷۲)، کارشناسی ارشد اقتصاد دانشگاه شهید بهشتی(۱۳۷۵)، دکتری تفسیر و علوم قرآنی(۱۳۸۲) و دکتری فقه اقتصادی(۱۳۸۴) بود. ایشان تحقیقات انبوهی در زمینه بانکداری اسلامی داشت و به عنوان یکی از صاحب‌نظران این حوزه شناخته می شود که تعدادی از طرح‌های ایشان در این زمینه تاکنون به اجراء در آمده است. ایشان برنده اولین جایزه جهانی علوم انسانی- اسلامی به خاطر نظریه‌پردازی در اقتصاد اسلامی بود. در زمینه بانکداری اسلامی، تعدادی از آثار ایشان عبارت‌اند از: ربا و مسائل عصر حاضر، نظام های پولی، تجربه بانکداری بدون ربا در ایران، معاملات بانکی از دیدگاه مراجع تقلید و بانکداری اسلامی: مبانی نظری – تجارب عملی. ضمناً از ایشان بیش از یکصد مقاله پژوهشی منتشر شده که عمدتا در زمینه بانکداری اسلامی است.

دکتر ایوب خزائی از پژوهشگران جوان ، دانش آموخته دکتری اقتصاد دانشگاه مازندران، عمدتاً دارای پژوهش‌هایی در زمینه مالی اسلامی و بانکداری اسلامی است.

۴. ارزیابی شکلی اثر

با توجه به این که اثر تحت ویراستاری قرار گرفته، روان و رسا است و قواعد ویرایش و نگارش در آن رعایت شده است. معهذا مسائل ویراستاری شناسایی‌شده متن به شرح ذیل است:

۱.۴ ناسازگاری واژگان

در متن در موارد نادری ثبات به کار گیری واژه تخصصی رعایت نشده است. برای مثال در صفحه ۱۰۱ عنوان اصلی بحث «نظریه‌هایی در باره شیوه های تأمین مالی در بانکداری

www.SID.ir

Archive of SID

اسلامی» است، در حالی که در ذیل آن عنوان فرعی «دیدگاه اول» آمده است، که بیان‌گر لحاظ‌نشدن تفاوت نظریه با دیدگاه است.

۲.۴ تعدد مطالب ذیل عنوان واحد

مواردی در متن ملاحظه می شود که مطالب متعددی ذیل یک عنوان آورده شده و لذا خواننده نوعی ممکن است رشته مطالب را از دست بدهد. برای مثال در صفحه ۱۹۷ در ذیل عنوان مرابحه (فروش اقساطی)، تعریف مرابحه، شیوه اجرای مرابحه، جایگاه مرابحه در قانون عملیات بانکی بدون ربا، روش کار بانک ها در فروش اقساطی والگوی عملیاتی اعطای تسهیلات فروش اقساطی هم راه با نمودار مربوطه آورده شده است.

۳.۴ وجود واژه‌های لاتین در متن

گاهاً در متن کلمات لاتین آورده شده است. برای مثال در صفحه ۲۳۰ کلمه معادل لاتین واژه «قیمت مبتنی بر حق العمل–Mark-up » آمده است.

۴.۴ طولانی‌بودن تعدادی از پاراگراف‌ها

بعضی پاراگراف‌ها طولانی است، به طوری‌که فهم کلیت آن، پس از مطالعه صدر تا ذیل آن، با دشواری همراه شده است. این موضوع وقتی بیشتر اهمیت دارد که شرایط و زمینه ذهنی مخاطب نوعی اثر، که دانشجوی دوره کارشناسی اقتصاد است، در نظر گرفته شود. به عنوان مثال پاراگراف آخر صفحه ۳۱۸ که ادامه آن در ابتدای صفحه ۳۱۹ آمده، شامل ۱۵ سطر است.

۵.۴ چندبعدی‌بودن بعضی پاراگراف‌ها

علی‌القاعده هدف هر پاراگراف در متن علمی انتقال یک پیام به مخاطب است. بعضی از پاراگراف‌های اثر در خود پیام‌های چند لایه قرار داده‌اند که مانع روانی متن و باعث ثقیل‌شدن فهم شده است. برای مثال پاراگراف ذیل در صفحه ۳۲۲ در زمینه عملیات شبه بازار باز در بانکداری اسلامی قابل ذکر است:

www.SID.ir

Archive of SID

نکتـه بسـیار مهـم در بـه کـار گیـری «عملیـات شـبه بـازار بـاز- Open Market Type Operation(OMTO)» از دیـدگاه اقتصـاد اسـلامی، سـازگاری ایـن اوراق بـا فقـه اسلامی است. چگونه می‌توان به نقدینگی مسـدود شـده حاصـل از فـروش ایـن اوراق سودی را پرداخت که به ربا آلوده نباشد؟ آیا اوراق مشارکتی بانک مرکـزی ج.ا.ا. کـه در سال ۱۳۸۴ه. ش. منتشر شد، بر مبنای مشـارکت واقعـی بـود؟ آیـا مـی تـوان آن را بـه گونه‌ای اصلاح کرد که در عین کارکرد مشابه عملیات شبه بازار باز، به لحاظ فقهـی نیـز صحیح باشد؟ اجمالاً اینکه این ابزار با توجه به مزایای آن، قابلیت اسـتفاده در بانکـداری اسلامی را دارد، ولی باید سازوکار واقعی و حقوقی را به گونه‌ای سامان داد کـه ماهیـت اوراق از وضعیت اعطای قرض از سوی مردم و باز پرداخت همراه بـا مـازاد، از جانـب بانک مرکزی خارج و عایدی دارندگان اوراق، مبتنی بر سودی باشد که از دارایی واقعـی و یا معامله غیر ربوی نصیب آنان می‌شـود. البتـه انتشـار برخـی از ابـزارهـای مـالی در بانک مرکزی که در آغاز کـارکرد سیاسـت پـولی انقباضـی دارد، نظیـر صـکوک اجـاره مبتنی‌بر اموال و دارایی‌های تحت اختیار بانک مرکزی، با حفظ همه ضوابط عقد اجـاره، نیز می‌تواند در چهار چوب عملیات شبه بازار باز قرار گیرد.

آن چنان‌که ملاحظه مـی‌شـود در یـک پـاراگراف بـه موضـوعات چگـونگی سـازگاری عملیات بازار باز با فقه اسلامی، چارچوب حقوقی قرض، سیاست پولی انقباضـی، صـکوک اجاره و عقد اجاره پرداخته شده است.

۶.۴ یک‌دست‌نبودن قلم

قلم اثر در بخش‌های مختلف خود یکسان نیست، به طـوری کـه قلـم مـتن در بخـش‌هـایی ساده بوده و جملات کوتاه و گویا آورده شده و در بخش‌هایی مشکل بوده و جمـلات بلنـد و پیچیده آورده شده اسـت. بـرای مثـال در صـفحه ۱۴۰ بیـع نقـد بـا قلمـی سـاده معرفـی شده است، اما در سه صفحه بعد بیع کالی به کالی پیچیده و مغلّق طرح شده بـه طـوری کـه اثر شبیه یک کتاب فقه در آمده است.

۷.۴ گویانبودن برخی واژگان یا عبارت‌ها

اثر به عنوان متن درسی سعی در به کارگیری واژگان متداول و مأنوس داشـته، معهـذا مـوارد معـدودی از واژگـان یـا عبـارت هـای غیـر مـأنوس مشـاهده مـی شـود. بـرای نمونـه در

www.SID.ir

Archive of SID

صفحه ۱۶۲، یکی از ویژگی‌های بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری متعارف «اشتقاق نرخ‌های سود بانک اسلامی از اقتصاد واقعی» ذکر شده که با جای‌گزینی واژه «استخراج» به جای «اشتقاق»، عبارت بهتر فهمیده می‌شود.

۵. مروری بر محتوای فصل‌های اثر

در این بخش، به ترتیب و به طور خلاصه موضوع فصل‌های تشکیل دهنده اثر معرفی می‌شود:

۱.۵ فصل اول: مروری بر تاریخ تحولات، جایگاه و معاملات بانکداری متعارف

در این فصل به تاریخ تحول صرافی به بانک پرداخته شده است. آن گاه در معرفی بانکداری متعارف، روی ماهیت حقوقی معاملات بانک که مبتنی بر قرض ربوی است، تأکید شده است.

۲.۵ فصل دوم: پول، ربا و بهره

در این فصل به نقش وظایف پول در اقتصاد متعارف و اقتصاد اسلامی پرداخته شده است. آن‌گاه با مقایسه دو مفهوم ربا و بهره بانکی، نظریه‌های توجیه کننده بهره بانکی از طرف دانشمندان مسلمان طرح و نقد شده است. در ادامه، بازدهی مشروع در چهار چوبی غیر از قرارداد قرض طرح شده است.

۳.۵ فصل سوم: مروری بر تاریخ پیدایش، تحولات و ساختار بانکداری اسلامی

در این فصل به سیر پیدایش و تحولات تجربه بانکداری اسلامی در نیم قرن اخیر پرداخته است. در این پردازش به سه دیدگاه در مواجهه جوامع اسلامی با بانکداری نوین، شامل: دیدگاه مشروعیت بخشی به بهره، دیدگاه بانکداری مطابق با شریعت و دیدگاه بانکداری اسلامی به عنوان بخشی از نظام اسلامی، اشاره شده است. در ادامه سه دیدگاه در

www.SID.ir

Archive of SID

زمینه تأمین مالی در بانکداری اسلامی، شامل: بانکداری مبتنی بر مشارکت در سود و زیان، بانکداری مبتنی بر عقود مبادله‌ای و بانکداری مبتنی بر عقود مبادله‌ای وعقود مشارکتی طرح شده است. در آخر به موضوع مالکیت و ساختار بانک‌های اسلامی پرداخته شده است.

۴.۵ فصل چهارم: اصول و مبانی بانکداری اسلامی

در این فصل ابتدا به تطابق الگوی بانکداری اسلامی با اهداف نظام اقتصادی اسلام، مانند عدالت اقتصادی و امنیت اقتصادی، پرداخته شده، سپس به انطباق الگوی بانکداری اسلامی با اصول و قواعد عمومی معاملات اسلامی شامل: ممنوعیت اکل مال به باطل، ممنوعیت ضرر و ضرار، ممنوعیت غرر و ممنوعیت ربا آورده شده است.آن‌گاه به انطباق الگوی بانکداری اسلامی با اصول و قواعد اختصاصی معاملات اسلامی هم چون قرض و دین (بدهی) پرداخته شده است.

۵.۵ فصل پنجم: تفاوت‌های اساسی بانکداری اسلامی با بانکداری متعارف

در این فصل تفاوت های اساسی بانکداری اسلامی با بانکداری اسلامی در محورهای زیر بیان شده است:

- مشارکت فعال بانک اسلامی در بازارهای پول و سرمایه
- مشارکت فعال بانک های اسلامی در بخش حقیقی اقتصاد
- مسئولیت بانک اسلامی در تخصیص منابع در اختیار
- استخراج نرخ های سود بانک اسلامی از اقتصاد حقیقی

۶.۵ فصل ششم: بانکداری بدون ربای ایران

در این فصل بر مبنای قوانین و مقررات، ارکان و عناصر اصلی نظام بانکی ایران مشتمل بر انواع قراردادهای مربوط به تجهیز منابع و تخصیص منابع بررسی شده است. در این بررسی قراردادهای تخصیص منابع در چهار دسته‌ی اعطای وام قرض‌الحسنه، قراردادهای

www.SID.ir

Archive of SID

مبادلـه‌ای، هـم‌چـون مرابحـه و اجـاره بـه شـرط تملیـک، و قراردادهـای مشـارکتی آورده شده است.

۷.۵ فصل هفتم: شیوه‌های جدید اعطای تسهیلات

در این فصل دو نمونه از ابزارهـای نـوین در بانکـداری متعـارف، یعنـی اعتبـار در حسـاب جاری و کارت‌های اعتباری معرفی و مسائل به کارگیری آن‌ها در بانکداری اسـلامی، هـم‌راه با راه حل‌های احتمالی، توضیح داده شده است.

۸.۵ فصل هشتم: جریمه و خسارت تأخیر تأدیه

در این فصل با توجـه بـه ایـن کـه یکـی از مسـائل مهـم در عملکـرد بانکـداری اسـلامی، پرداخت‌نکردن دیون و بدهی‌ها در سررسـیدهـای مقـرر اسـت، بـه بررسـی ایـن موضـوع، صفحه ۲۵۹، پرداخته شده که "آیا در بانکداری اسلامی این راهکار پذیرفتنی اسـت؟ ماهیـت و حکم جریمه تأخیر تأدیه چیست؟ الزام به پرداخت خسارت ناشی از انجـام نـدادن تعهـد چه حکمی دارد؟"

۹.۵ فصل نهم: جایگاه نظارت و شورای فقهی در بانکداری اسلامی

در این فصل با در نظر داشتن این که ماهیـت صـنعت بانکـداری اسـلامی ایجـاب مـی‌کنـد علاوه‌بر نظـارت‌هـای معمـول در نظـام بانکـداری متعـارف، رعایـت ضـوابط شـرعی نیـز تحت‌پایش قرار گیرد، موضوع این فصل به بررسی جایگاه نظـارت، نهـاد شـورای فقهـی در انجام نظارت شرعی و تجربیات جهانی در این زمینه پرداخته است.

۱۰.۵ فصل دهم: بانک مرکزی و سیاست‌های پولی

در این فصل هدف معرفی جایگاه بانک مرکزی به عنوان هدایت‌گر نظـام بـانکی بـه سـمت استقرار نظام بانکداری اسلامی در ایجاد بسترهای لازم برای تجهیز و تخصیص منـابع اسـت. در ذیل هدف بیان شده، سیاست‌های پولی در بانکداری بدون ربا شامل : عملیات بـازار بـاز

www.SID.ir

Archive of SID

از طریق خرید و فروش اوراق بهادار بدون ربا، عملیات شبه بازار باز، تغییر نرخ سپرده قانونی و تغییر نرخ باز تنزیل طرح شده است.

۱۱.۵ فصل یازدهم: آسیب‌شناسی نظام بانکی ایران

در این فصل، ابتدا به ارزیابی انتقادهای فراگیر غیر تخصصی از عملکرد بانکداری اسلامی پرداخته شده، سپس به طور تخصصی چالش‌ها و معضلات بانکداری بدون ربای اقتصاد ایران در دو عرصه تجهیز و تخصیص منابع طرح و جمع بندی شده است.

۶. ارزیابی محتوایی اثر

۱.۶ معادل‌سازی و به‌کارگیری واژگان تخصصی

اثر با توجه به موضوع خود، با دو دسته واژه روبه رو است:۱) واژه های فقهی- حقوقی ۲) واژه های بانکی – اقتصادی

اثر روی هم رفته در تعریف، معادل سازی و به کارگیری هر دو دسته واژه موفق بوده است. در این زمینه تجربه نگارنده گویای آن است که علی رغم توفیق نسبی فوق، اثر در برخی بخش‌ها خواننده نوعی را در فهم و به کارگیری واژگان تخصصی با مشکل روبه‌رو می‌کند. برای مثال در ذیل ، به تعریف شرکت در صفحه ۱۵۱ پرداخته می شود:

> شرکت در لغت به معنی مخلوط شدن و ممزوج شدن اموال است، چه این اختلاط و امتزاج به صورت مشاع باشد و چه نباشد. در اصطلاح، اجتماع حقوق مالکین متعدد در شیئ واحد به صورت مشاع را شرکت گویند و آن شیئ واحد می‌تواند عین، منفعت یا حق باشد.

آن‌چنان که ملاحظه می‌شود در تعریف یک اصطلاح حقوقی- فقهی مجموعه‌ای از اصطلاحات حقوقی- فقهی به کار رفته است. آن‌گاه، در ادامه، به جای کاربردهای شرکت در عملیات بانکی انواع حقوقی«شرکت»، یعنی شرکت‌العنان، شرکت الابدان، شرکت الوجوه و شرکت المفاوضه آورده شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

۲.۶ منابع اثر

با توجه به این که دو تن از نویسندگان اثر از نویسندگان معروف بانکداری اسلامی در کشور بودند، لذا از منابع متعدد و متنوعی در تهیه اثر استفاده شده است. استفاده فوق برمبنای الگوی سرمشق اثر بوده است، یعنی از تمام منابع اصلی فارسی موجود استفاده نشده است. منابع لاتین نوعاً منابع معتبر موضوع می باشد، مع هذا از مقالات اصیل حوزه اقتصاد پول و بانکداری مانند آثار «موریس آله–Maurice Allais (۱۹۱۱–۲۰۱۰)» استفاده نشده است. منابع فقهی مورد استفاده نوعاً از آثار فقهای متأخر است.

۳.۶ ارزیابی تحقق هدف اثر

در صفحه ۱۰، هدف در نظر گرفته شده برای اثر این طور آمده است:

> هدف این کتاب، فراهم کردن مجموعه‌ای کامل، دقیق، به روز و متناسب با سطح دانش و نیاز دانشجویان دوره کارشناسی برای ورود به بازار کار و همچنین آماده کردن آنان به منظور فراگیری مطالب پیشرفته‌تر در حوزه بانکداری اسلامی در مقاطع تحصیلی بالاتر است.

به عبارت دیگر دو هدف اصلی اثر را می‌توان آماده کردن فارغ‌التحصیلان دوره کارشناسی برای ورود به بازار کار و ایجاد آمادگی در آن‌ها برای ادامه تحصیل دانست. با توجه به محتوای سؤالات رشته کارشناسی ارشد بانکداری اسلامی که مشابه سؤالات رشته کارشناسی ارشد اقتصاد است، هدف اول تاکنون تأمین نشده است، امید است تناسب سازی لازم در آینده صورت گیرد. با این وجود محتوای اثر در برنامه آموزشی دوره کارشناسی، به موفقیت دانشجوی دوره کارشناسی رشته بانکداری اسلامی کمک اساسی می کند.

در خصوص هدف دیگر یعنی آماده کردن برای ورود به بازار کار، لازم است محدوده بازار کار معلوم شود. مطالعه اثر برای قبولی در آزمون های شبکه بانکی مؤثر است، اما تأثیر آن برای کسب و کار خصوصی، در تعامل با شبکه بانکی، زیاد نیست.

www.SID.ir

Archive of SID

۷. ارزیابی تحقق اهداف هر فصل

۱.۷ فصل اول

در مجموع این فصل در دستیابی به هدف تعریف شده، یعنی سیری خلاصه در تاریخچه تکوین صنعت بانکداری، موفق شده است، معهذا سیر فوق معطوف به سابقه تمدن مسلمانان و ایرانیان با وجود داشتن جایگاه تاریخی در زمینه ریشه بانکداری نیست و لذا موفق به تکوین یک حافظه تاریخی انباشته شده معطوف به تمدن بومی در مخاطب نشده است.

۲.۷ فصل دوم

این فصل در دست یابی به هدف خود یعنی تبیین دو مفهوم بهره و ربا و تناسب آن‌ها موفق عمل کرده، هر چند امکان دست‌یابی به این اهداف با تلخیص همراه با نگارش شیوا بهتر میسر می‌شود.

۳.۷ فصل سوم

این فصل به سیری بر تجربه بانکداری اسلامی در جهان به خصوص در منطقه آسیای جنوب غربی پرداخته است. در این پردازش تجربه بانکداری اسلامی با تجربه مالی اسلامی مخلوط شده که مغایر با هدف فصل است. در ادامه سه دیدگاه در زمینه بانکداری اسلامی و سه دیدگاه در زمینه تأمین مالی در بانکداری اسلامی به روشنی و کفایت طرح شده است. در ادامه ساختار بانک‌های اسلامی به روشنی و کفایت طرح نشده است و مجدداً موضوع بانکداری اسلامی با مالیه اسلامی ممزوج شده است.

۴.۷ فصل چهارم

این فصل به انطباق الگوی بانکداری اسلامی با اهداف نظام اقتصادی اسلام، اصول و قواعد عمومی معاملات اسلامی و اصول و قواعد اختصاصی معاملات اسلامی پرداخته است. در این پردازش عدالت در انطباق الگوی بانکداری اسلامی با اهداف نظام اقتصادی اسلام

www.SID.ir

Archive of SID

موردتوجه قرار گرفته، اما در انطباق الگوی بانکداری اسلامی با اصول و قواعد عمومی و اختصاصی معاملات اسلامی، عدالت به عنوان یک اصل یا قاعده مورد توجه قرار نگرفته است.

۵.۷ فصل پنجم

این فصل به تفاوت‌های اساسی بانکداری اسلامی با بانکداری متعارف در چهار محور پرداخته است. پردازش فوق در سه محور اول فقط با رویکرد استدلالی و در محور آخر استدلالی- تجربی است، در حالی که ماهیت موضوع رویکرد تلفیقی استدلالی- تجربی را در پردازش تمام محورها اقتضاء می‌کرد. از طرف دیگر تفاوت نظام بانکداری اسلامی با نظام بانکداری متعارف با استفاده از معیارهای رایج ارزیابی نظام‌ها، حداقل به صورت صریح، صورت نگرفته است.

۶.۷ فصل ششم

فصل به بررسی ارکان و عناصر اصلی نظام بانکی ایران و به طور مشخص انواع قراردادهای تجهیز و تخصیص منابع بر مبنای قانون عملیات بانکی بدون ربا پرداخته است. در حالی‌که این پردازش ظرفیت‌های قراردادی نظام بانکی ایران را در عرصه توسعه قراردادی آشکار می‌سازد، اما دارای محدودیت های زیر است:

۱.۶.۷

ظرفیت‌های توسعه قراردادی نظام بانکداری ایران بر مبنای مفاد تصریح شده یا روح قانون بالادستی عملیات بانکداری بدون ربا ارائه شده است، در حالی که قانون فوق به‌طور سازوار، متناسب با قانون پولی و بانکی نیست. لذا دارای ابهاماتی در حوزه مدیریت کلان پولی است. برای مثال قانون عملیات بانکی بدون ربا صریحاً شبکه بانکی را از قرارگرفتن در شرایط بدهی فزاینده بر حذر نداشته است و آن چه که در صفحات ۲۲۱ تا ۲۲۲ در ذیل« بانک مرکزی و سیاست پولی» آورده شده، وافی مقصود نیست.

www.SID.ir

Archive of SID

۲.۶.۷

در الگوی عملیاتی هر قرارداد تخصیص منابع از وجود نهادهای نوین مربوطه مانند مؤسسات امین و شرکت‌های بیمه صادراتی بهره گرفته نشده است. همین‌طور، ارتباط بافتی شورای فقهی با نهادهای بانکداری اسلامی در هیچ یک از فصل‌های ششم و نهم بیان نشده است.

۷.۷ فصل هفتم

این فصل به معرفی و چگونگی کاربست دو ابزار نوین بانکداری متعارف در بانکداری اسلامی، یعنی اعتبار در حساب جاری و کارت‌های اعتباری، پرداخته است. پردازش فوق از شیوه تلفیقی حقوقی- فقهی و کاربردی صورت گرفته و در نهایت شیوه‌های کارآمد معرفی می‌شود. اثر در دست‌یابی به اهداف ذکر شده در این فصل موفق بوده و قادرشده تصویر با ظرفیتی از بانکداری اسلامی معطوف به محیط کسب و کار ترسیم کند.

۸.۷ فصل هشتم

این فصل به ماهیت و حکم جریمه تأخیر در بازپرداخت دین و چگونگی برخورد با تأخیر در دین به طوری که هم مشروع و هم‌شدنی و هم کارآمد باشد، می‌پردازد. این کار به‌خوبی انجام شده، اما فهم آن مقداری فراتر از سطح مخاطب نوعی است، ضمناً به طور خلاصه در جمع‌بندی، صفحه ۲۸۴،آن‌چنان که در ذیل آمده، خط‌مشی مشخصی برای مقابله با تأخیر در بازپرداخت دین ارائه نشده است:

> به نظر می‌رسد زمانی می‌توان به یک راهکار مشروع و مقبول دست یافت که افزون بر رعایت فقه مصطلح و احکام فقهی، به فلسفه تحریم ربا و حلیّت معاملات به ظاهر مشابه، ساختار بازارهای مالی اسلامی و نظام تأمین اجتماعی و شیوه‌های حمایت از قشرهای آسیب پذیر، ناتوان و ورشکسته‌ها و مسئولیت‌های دولت اسلامی از جمله مسئولیت پرداخت بدهی بدهکاران درمانده توجه شود.

www.SID.ir

Archive of SID

۹.۷ فصل نهم

محتوای فصل در خصوص ضرورت، نقش‌ها و تجربیات جهانی در خصوص ایجاد شورای فقهی (شورای شرعی) جهت نظارت بر مقررات و فعالیت‌های نظام بانکی بر مبنای ضوابط شرعی است. آن‌چه در این رابطه اهمیت دارد جایگاه این شورا در ارتباط با سایر نهادهای نظارتی در بانک است. برای مثال در صفحه ۲۶۹ یکی از الزامات شورای فقهی نظام بانکی «آموزش کارکنان نظام بانکی و مشتریان» ذکر شده است. مفروض این مطلب دوگانگی آموزش در بانکداری اسلامی است، به طوری که گویا آموزش حرفه‌ای متفاوت از آموزش ضوابط شرعی است. اگر چنین نگرشی وجود داشته باشد، خود مانع جدی تحقق ضوابط شرعی برای تحقّق حقیقت بانکداری اسلامی است. به عبارت دیگر الگوی نظارت شرعی باید جایگاه بافتی در نهاد نوبنیاد بانکداری اسلامی داشته باشد تا عملاً تمایز این نظام بانکی تأمین شود.

۱۰.۷ فصل دهم

این فصل به صورت موجز پس از مروری بر وظایف بانک مرکزی در نظام بانکداری بدون ربا، به سیاست‌های پولی بدون ربا پرداخته است. در پردازش فوق مشروعیت ابزارهای جدید و جایگزین در سیاست پولی عمدتاً با رویکرد جزئی‌نگرانه و ایستا طرح شده است. برای مثال انتشار مستمر و گسترش یابنده اوراق مبتنی بر قراردادهای مجاز وقتی در بلند مدت باعث بدهی فزاینده برای بانک مرکزی در نظام بانکداری اسلامی شود، ممکن است موضوع احکام جدیدی بشود که اثر به آن نپرداخته است. ضمناً در خصوص استفاده از ابزار تغییر نرخ باز تنزیل، چگونگی آن توضیح داده نشده است. به عبارت دیگر سازوکار تغییر نرخ باز تنزیل توسط بانک مرکزی معلوم نیست.

۱۱.۷ فصل یازدهم

این فصل پس از مرور سؤالات و چالش‌های مردم از نظام بانکداری موجود، مانند «شناسایی نکردن سهم سود واقعی»، به طرح چالش‌های تخصصی نظام بانکداری مانند «فقدان استقلال بانک مرکزی» پرداخته است. رویکرد پردازش فوق عمدتاً در حد طرح مسئله و نه ارائه سازوکارهای رفع یا کاهش مسئله می‌باشد.

www.SID.ir

Archive of SID

۸. جنبه‌های جزئی ضعف محتوایی اثر

پس از ارزیابی تحقق محتوای هر فصل با توجه به هدف یا اهداف در ابتدا درنظر گرفته‌شده و شناخت نارسایی‌های احتمالی هر فصل در این زمینه، در این فصل نارسایی‌های جزئی تکرارشونده در بیش از یک فصل معرفی و توضیح داده می شود:

۱.۸

تقاضای سفته بازی پول از نظر کینز به طور دقیق تبیین نشده است. در این زمینه در صفحه ۲۳ آمده:

> در تقاضای پول با انگیزه سفته بازی، کینز این اندیشه را مطرح کرد که در بعضی حالات مردم ترجیح می‌دهند ثروت خود را به شکل پول نگهداری کنند و آن وقتی است که انتظار داشته باشند قیمت‌ها[۴] و نرخ بهره در آینده کاهش یابد.

توجه به مفهوم تقاضای سفته بازی پول در شرایط دام نقدینگی نشان می‌دهد تحت چنین شرایطی چون نرخ بهره در حداقل قرار دارد، عوامل اقتصادی انتظار کاهش قیمت اوراق قرضه را دارا می باشند.

۲.۸

اثر در سرتاسر خود تنها یک رابطه ریاضی در صفحه۲۳۰ در زمینه تعیین قیمت فروش برمبنای قاعده حق‌العمل‌کاری وجود دارد. در حالی که در اثر موارد متعددی وجود دارد که با استفاده از روابط ریاضی می‌توان آن‌ها را معرفی کرد. برای مثال تعیین ارزش سود و نرخ سود در بانکداری اسلامی، تعیین مبلغ مصالحه در تأخیر دین، تعیین ارزش تنزیل شده اسناد تجاری و محاسبه اصل و فرع بدهی و میزان هر قسط طبق قرارداد مرابحه.

در مفهوم رایج نرخ سود در بانکداری اسلامی، لازم است نوع آن معلوم باشد، زیرا مفاهیم نرخ سود ساده، نرخ سود مرکب، نرخ سود گسسته و نرخ سود پیوسته هریک از شیوه متناسب خود اندازه گیری می‌شود. بر مبنای موارد ذکر شده و ذکر نشده، اثر فاقداستفاده از روابط ریاضی مربوطه برای بیان دقیق مفاهیم و انتقال بین‌المللی محتوای خود است.

www.SID.ir

Archive of SID

۳.۸

رویکرد فقهی اثر تصریح نشده است. لذا این پرسش طرح می‌شود که آیا رویکرد فقهی اثر، برگرفته از اندیشه تقریب مذاهب اسلامی است؟ در بخش‌هایی، نشانه‌هایی برای آن وجود دارد. آیا رویکرد فقهی اثر، آراء مشهور فقهای امامیه است؟ در بخش‌هایی، نشانه‌هایی برای آن وجود دارد. آیا رویکرد فقهی اثر، تجمیع آراء فقهی فقهای امامیه است؟ که در بخش‌هایی، نشانه‌هایی برای آن دیده می شود.

۴.۸

قبض و بسط حجم مطالب اثر به خوبی متناسب با یک متن درسی نیست. برای مثال به موضوعاتی از قبیل جریمه تأخیر تأدیه، صفحات ۲۸۴-۲۵۹، و یا انواع دین از جهت زمان پرداخت عوضین، صفحات۱۴۴-۱۴۰، زیاد پرداخت شده، در حالی‌که موضوع اساسی سیاست‌های پولی در بانکداری اسلامی به سیاست‌های پولی در بانکداری بدون ربا تقلیل داده شده، آن‌گاه به صورت غیر مشروح، صفحات۳۲۴-۳۲۰، به آن پرداخته شده است. به‌عبارت‌دیگر سیاست های پولی در بانکداری اسلامی مفهوم گسترده ای است که بانکداری بدون ربا صرفاً بر عنصر غیر ربوی بودن بانکداری تأکید می کند. عدم تناسب ذکر شده در حجم فصول موجب شده که حجم کلی اثر بیشتر از حجم متناسب برای سه واحد درسی بشود.

۵.۸

اثر فاقد پردازش مستقل به اخلاق در بانکداری اسلامی است. برای مثال در موضوع سیاست‌های پولی در بانکداری بدون ربا، به فعالیت اخلاقی، از طریق اشاعه معرفت، جهت دست‌یابی به اهداف بانکداری اسلامی توجه نشده است. در این ارتباط لازم به ذکر است که اخلاقی بودن فرآیندهای عملیاتی یکی از شروط استقرار نظام بانکداری اسلامی می‌باشد و ادبیاتی در این زمینه ایجاد شده است[۵].

www.SID.ir

Archive of SID

۶.۸

اثر فاقد چینش یک الگوی سازگار نهادی برای نظام بانکی است. به عبارت دیگر در اثر معلوم نیست جایگاه تعاملی بانک های تجاری، بانک های تخصصی، مؤسسات واسپاری، صندوق‌های قرض الحسنه و مؤسسات اعتباری با هم چگونه است.

۹. جنبه‌های جزئی قوت محتوایی اثر

در این بخش، جنبه های قوت شایع اثر طرح و توضیح داده می شود:

۱.۹

طرح دیدگاه‌های مختلف در بانکداری اسلامی، صفحات۱۰۱-۹۸، به ترتیب شامل: دیدگاه اول- مشروعیت بخشی، دیدگاه دوم- بانکداری شریعت اسلامی و دیدگاه سوم- بانکداری اسلامی به عنوان بخشی از یک نظام اسلامی باعث شده از یک طرف امکان ارزیابی برای خواننده نوعی فراهم شود، و از طرف دیگر الگوی بانکداری اثر برای خواننده حاصل تلفیق آرمان گرایی با واقع بینی تلقی شود.

۲.۹

طرح نظریاتی متنوع در زمینه شیوه های تأمین مالی در بانکداری اسلامی، صفحات ۱۰۶-۱۰۱ به ترتیب شامل: دیدگاه اول- بانکداری مبتنی بر مشارکت در سود و زیان، دیدگاه دوم- بانکداری مبتنی بر عقود مبادله‌ای و دیدگاه سوم- بانکداری مبتنی بر عقود مبادله‌ای و مشارکت در سود و زیان نشان دهنده رویکرد منعطف و فرآیندی در الگوی تخصیص منابع بانکداری اسلامی است. ویژگی های رویکرد فوق ریشه در تجسم سه لایه‌ای ذیل از بانکداری اسلامی دارد که، شامل: لایه اول- بانکداری بدون ربا، لایه دوم- بانکداری مبتنی بر قراردادهای مشروع و لایه سوم- بانکداری اسلامی به عنوان زیرمجموعه‌ای از نظام اقتصاد اسلامی است.

www.SID.ir

Archive of SID

۳.۹

بر مبنای دو جنبه قبل امکان تجسم نظام موجود بانکداری ایران به عنوان یک نظام درحال گذار به نظام بانکداری اسلامی مطلوب فراهم می‌شود. به عبارت دیگر، نه خواننده نوعی آن را کاملاً یک نظام بانکی غیر اسلامی فهم می‌کند و نه ظرفیت‌های تاکنون مستقر نشده بانکداری اسلامی را در آن نادیده می‌انگارد. این فهم هم واقع بینانه و هم الهام بخش برای حرکت به جلو است.

۱۰. جنبه‌های اصلی قوت محتوایی اثر

در این بخش به معرفی و توضیح جنبه هایی از قوت اثر پرداخته که ساختار اثر را تحت‌تأثیر قرار می دهد.

۱.۱۰

براساس مبانی منطقی و نظرخواهی تجربی از دانشجویان، اثر انتقال‌دهنده یک فهم مشروع، منطقی و امکان‌پذیر از بانکداری اسلامی به مخاطب نوعی است.

این اثر سعی کرده مبنای حقوقی یا چارچوب قراردادی تمام شیوه های تجهیز و تخصیص منابع را، به عنوان مهم‌ترین بخش خدمات بانکداری، منطبق بر اصول و قواعد فقهی قراردهد و بر این مبنا یک فهم مشروع به مخاطب انتقال دهد. این فهم مشروع منطقی است، یعنی در ضدیّت با عقل جمعی منفصل از نظام سرمایه‌داری نیست. از طرف دیگر در ضدیّت با دستاوردهای تمدن نوین بشر، حتی بخش غیر ایدئولوژیک نظام بانکداری نوین نیست. شاهد مثال آن است که الگوی بانکداری اسلامی اثر به‌صورت جزئی اکنون در بعضی کشورهای صنعتی غیر مسلمان در حال اجراء هم‌راه با کارایی است. الگوی پیشنهادی اثر، به ویژه در فصل ششم، بر مبنای اصول خود با توجه به اقتضائات درونی و بیرونی نظام بانکی از انعطاف پذیری برخوردار است. به عبارت دیگر نظام بانکداری اسلامی، امکان پذیر معرفی شده است.

۲.۱۰

www.SID.ir

Archive of SID

آن‌چنان که ذکر شد، اثر انتقال‌دهنده یک فهم مشروع، منطقی و امکان‌پذیر از بانکداری اسلامی به مخاطب نوعی است.

۳.۱۰

محتوای اثر در ذیل الگوی سرمشق برگرفته از شریعت اسلام، با تمام معیار های معمول ارزیابی نظام اقتصادی یا هر زیر نظام آن شامل معیارهای کارایی، بهینگی، پایداری و برابری تضادی ندارد. برای مثال اثر نظام بانکداری اسلامی را رقابت پذیر در مقیاس بین‌المللی معرفی می‌کند. در این زمینه پیام فصل سوم در زمینه سیر تاریخی تجربه بانکداری اسلامی در جهان از این منظر قابل طرح است. به عبارت دیگر اثر سعی کرده تلفیق ساز گاری از مبانی شریعت، منطق اقتصادی و تجربه اقتصادی ایجاد کند.

۴.۱۰

اثر دارای عمده ویژگی‌های یک متن درسی برای آموزش درس بانکداری اسلامی در دورهٔ کارشناسی اقتصاد است.

۵.۱۰

اثر دارای عمده اجزاء لازم یک متن درسی شامل پیش‌گفتار، سیر موضوعی منظم فصل‌ها، پیش گفتار فصل، بحث اصلی در چند قسمت، خلاصه فصل و پرسش‌های فصل است و در پایان دارای کتاب نامه فارسی، عربی و انگلیسی است. اثر در بیان مطالب از نمودار و جدول استفاده کرده است. اثر مبتنی بر مطالعات متعدد و وثیق قبلی است و دارای ۱۸۵ منبع فارسی، عربی و انگلیسی است. از مجموعه منابع ذکر شده، هفت منبع متعلق به نویسنده اول، نظرپور، محمد تقی، و ۲۱ منبع متعلق به نویسنده دوم، موسویان، سیدعباس، است. به عبارت دیگر این کتاب درسی متکی به پژوهش‌های متنوع قبلی دو تن از نویسندگان خود در موضوع است. براساس تجربه نگارنده، اثر به عنوان متن درسی دوره کارشناسی در مقایسه با آثار موجود محدود از موقعیت رقابتی برخودار است.

www.SID.ir

Archive of SID

۶.۱۰

اثر از حیث محتوا فرآیندی است و کل منسجمی را به خواننده انتقال می‌دهد.

اثر دارای یک سیر ذهنی منظم است. سیر فوق از مجموعه اجزاء نظری و تجربی تشکیل شده است. آن چنان که در بخش ارزیابی تحقق اهداف هر فصل توضیح داده شد، هر فصل کمابیش از نارسایی برخوردار است، معهذا نارسایی درون فصل مانع سیر سازگار و فرآیندی اثر نشده است. اثر در فصل اول سعی در معرفی نهاد بانک بر مبنای سیر تاریخی ایجاد آن داشته است. در این رابطه آن چه مفهوم بانک را در ذهن خواننده نوعی می نشاند، توجه به تجربه در چارچوب تاریخی و نه انتزاع ذهنی صرف است. در فصل دوم یکی از کارکردهای آن، ایجاد پول بانکی، و ماهیت و مشروعیت قیمت آن، بهره، به اختصار طرح شده است. در فصل سوم سیر تجربه بانکداری اسلامی آورده شده است. در فصل چهارم چهارچوب‌های قراردادی ممکن برای بانکداری اسلامی ارائه شده است. در فصل پنجم آثار منطقی چارچوب‌های قرادادی بانکداری اسلامی در مقایسه با پی‌آمدهای چارچوب قرض ربوی، به عنوان مبنای حقوقی بانکداری متعارف، مقایسه شده است. ضعف این مقایسه به اکتفاءکردن آن به مقایسه منطقی وعدم پرداختن به مقایسه کارکردی و تجربی، به جز یک مورد محدود در صفحه ۱۷۶، است. در فصل ششم سعی شده یک الگوی مفهومی از نظام بانکداری ایران مبتنی بر قانون عملیات بانکی بدون ربا آورده شود. در فصل هفتم دو شیوه جدید از اعطاء تسهیلات، اعتبار در حساب جاری و کارت اعتباری، در بانکداری اسلامی طرح و شروط به کارگیری آن در این نظام بانکی توضیح داده شده است. در فصل هشتم مسئله جریمه تأخیر تأدیه طرح و ابعاد اقتصادی و فقهی آن بیان شده و در نهایت بدون جمع‌بندی راه حل‌های مختلف برای حل این مسئله آورده شده است. در فصل نهم به موضوع جایگاه نظارت و شورای فقهی در بانکداری اسلامی پرداخته شده است. این پردازش با بیان مبانی منطقی و به دنبال آن طرح تجربیات جهانی سعی در تبیین حدود اختیارات و مسئولیت‌های آن نموده، بدون این‌که در خصوص چگونگی تحقق آن جمع‌بندی کند. در فصل دهم به موضوع جدید بانکداری مرکزی در بانکداری اسلامی پرداخته است. شیوه پردازش صرفاً توصیفی و نه الگو سازی بوده و منجر به قاعده‌گذاری در زمینه سیاست بانکی نشده است. هم چنین اساساً به موضوع مهم و چالش برانگیز خلق پول بانکی وارد نشده است. در فصل یازدهم با روش توصیفی به موضوع آسیب شناسی

www.SID.ir

Archive of SID

نظام بانکی ایران پرداخته است. توصیف فوق هرچند ابعاد متنوعی را پوشش داده، اما به واسطه الگومند نبودن و عدم اولویت بندی به تنهایی نمی‌تواند مبنای سیاست‌ها و اقدامات اصلاحی قرار گیرد.

۷.۱۰

اثر یکی از دستاوردهای عینی وحدت حوزه و دانشگاه است.

در واقع اثر برآیند همکاری دو نهاد حوزه و دانشگاه در موضوع بانکداری اسلامی است. وسعت ، تنوع و کیفیت منابع استفاده شده مؤید دخالت دو نهاد فوق می باشد. در تدوین اثر سعی بر در هم آمیختن روش شناسی‌های مجزا، مانند درهم آمیختن دوروش شناسی استدلالی و تجربی شده است. از طرف دیگر سعی در امتزاج گزاره‌های هنجاری با گزاره‌های تحلیلی برای نیل به گزاره‌های سیاستی و تدبیری شده است.

۱۱. جنبه‌های اصلی ضعف محتوایی اثر

در این بخش چند مورد از نارسایی‌های ساختاری اثر توضیح داده می‌شود، که رفع آن‌ها مستلزم تحول در روش و محتوا است:

۱.۱۱ اثر بانکداری اسلامی را در یک اقتصاد بسته طرح کرده است.

اثر در چهارچوب بانکداری اسلامی به موضوع چگونگی ارائه خدمت نظام بانکداری به تجارت بین‌الملل نپرداخته است و لذا به شیوه‌ها و ابزارهای پرداخت در تجارت بین الملل که نوعاً متضمن نقش آفرینی بانک است، وارد نشده است. اهمیت موضوع ورود بانکداری اسلامی به عرصه بانکداری بین‌الملل در این است که عملیات تأمین مالی در بانکداری بین‌الملل رایج عمدتاً مبتنی بر قرارداد قرض ربوی است که نه می‌توان آن را پذیرفت و نه می‌توان کنار گذاشت. توسعه نظام بانکداری اسلامی به عرصه عملیات بانکداری بین‌الملل حل‌کننده معضل فوق است که اساساً اثر به آن نپرداخته است.

www.SID.ir

Archive of SID

۲.۱۱ رویکرد اثر در تبیین بانکداری اسلامی خرد و ایستا است.

رویکرد اثر در تبیین موضوعات بانکداری اسلامی، آن چنان که در بخش ارزیابی فصول ملاحظه شد عمدتاً خردی است و فاقد نگرش جمعی سازی، شامل جمعی سازی رفتاری و جمعی سازی زمانی، است. برای مثال اثر به تمایز رفتار سپرده گذار و سرمایه‌گذار نوعی با رفتار جمعی سپرده‌گذاران و سرمایه‌گذاران توجه نکرده است و تلویحاً هر دو را مشابه فرض کرده است. فقدان رویکرد جمعی سازیِ زمانی باعث ایستا شدنِ عمده تحلیل‌های اثر شده است. به عبارت دیگر هر چند موضوع اثرِ نظام بانکداری اسلامیَ است، اما رویکرد فقهی اثر در حد مورد توقع، رویکرد نظام گرانیست.

۳.۱۱ اثر به شدت فاقد الگوی کمی در موضوعات کمّی است.

اثر الگوی مفهومی خود را به صورت یک الگوی ریاضی، ولو یک الگوی ساده خلاصه‌شده، معرفی نکرده است. یکی از پی آمدهای رویکرد موجود اثر عدم امکان ارتباط روشن بین فروض با نتایج در موضوعات است. دیگر پی آمد آن، محدود شدن جامعه هدف استفاده کننده است.

۴.۱۱ اثر در حوزهٔ سیاست‌گذاری پولی- بانکی فاقدقاعده‌گذاری عملیاتی است.

تحلیل‌های ارائه شده در زمینه پول و بانکداری وقتی راهنمای عمل برای مقام پولی، بانک مرکزی، در سیاست‌گذاری می‌شود که بر مبنای آن‌ها قواعد عملیاتی استخراج شود. بااین حال، در اثر بر مبنای تحلیل‌های ارائه شده، قواعد عملیاتی به دست نیامده است. برای مثال فصل دهم که موضوع آن «بانک مرکزی و سیاست پولی» است، فاقد قاعده یا قواعد عملیاتی است.

به واسطه فقدان قواعد عملیاتی در اثر نمی‌توان به پرسش‌هایی از قبیل این‌که حد بهینه بدهی بانک در نظام بانکداری اسلامی چقدر است یا چگونه می‌توان آن را تعیین کرد، یا اولویت بندی الگوی تجهیز و تخصیص منابع در بانکداری اسلامی چگونه است، پاسخ داد. البته دانش ذخیره شده در اثر بالقوه ظرفیت استخراج قاعده، یا قواعد، عملیاتی را در بردارد

www.SID.ir

Archive of SID

و می‌توان قاعده‌گذاری عملیاتی را در این اثر در سطح ساده و متناسب با مخاطبین صورت داد. برای نمونه، این اثر می‌تواند دامنه بهینه بدهی بانک را پیشنهاد کند.

۱۲. نتیجه‌گیری

کتاب «بانکداری اسلامی» با وجود برخی از نارسائی‌های شکلی، در مجموع قواعد نگارش و ویرایش در آن به خوبی رعایت شده است و اثر روان و رسا است. مهم‌ترین جنبه‌های محتوایی قوّت اثر مزبور این است که ارائه دهنده‌ی فهم مشروع، منطقی، منسجم و امکان‌پذیر از بانکداری اسلامی به مخاطب نوعی است. به علاوه دارای عمده ویژگی‌های یک متن اصلی درسی برای درس بانکداری اسلامی دوره کارشناسی اقتصاد می‌باشد.

مهم‌ترین ضعف‌های محتوایی اثر شامل بسنده کردن طرح نظام بانکداری اسلامی به اقتصاد بسته، رویکرد خردی و ایستایی آن و عدم ابتنای آن بر الگوی کمّی در موضوعات کمّی پذیر است. لذا پیشنهاد می‌شود در چاپ‌های بعدی ضمن حفظ جنبه‌های قوّت اثر و حفظ حقوق فکری نویسندگان، موارد ضعف به گونه‌ای اصلاح شود که قابلیت آموزشی اثر تقویت و امکان ترجمه بین‌المللی آن فراهم شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. اصول ۴۳ و ۴۹ قانون اساسی مصوب ۱۳۵۸ با اصلاحات ۱۳۶۸

۲. متأسفانه وسیله نقلیه دکتر محمد تقی نظرپور در سال ۱۳۹۷، طی مسیر سفر به کربلای معلی دچار حادثه شد و ایشان دار فانی را وداع کرد. رحمت الهی نثار آن اندیشمند فرزانه باد.

۳. متأسفانه دکتر سید عباس موسویان، در سال ۱۳۹۹ به بیماری کرونا مبتلا شد و دار فانی را وداع کرد. رحمت الهی نثار آن متفکر حکیم باد.

۴. در اثر بر خلاف متن اصلی کتاب جان مینارد کینز انتظار کاهش قیمت ها در کنار انتظار کاهش نرخ بهره آورده شده است.

۵. گزیده‌ای از ادبیات مربوط به اخلاق در بانکداری اسلامی در این اثر معرفی شده است:

واحدی منفرد ف.، واعظ برزانی م. و طغیانی م. (۱۳۹۹،زمستان). تبیین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی.

www.SID.ir

Archive of SID

کتاب‌نامه

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۵۸، اصلاحات و تغییرات و تتمیم قانون اساسی مصوب ۱۳۶۸.

نظرپورم.ت.، موسویان س.ع. وخزائی ا.(۱۳۹۶)، بانکداری اسلامی، تهران: سمت.

موسویان س.ع.ومیثمی ح.(۱۳۹۷)، بانکداری اسلامی مبانی نظری- تجارب عملی، تهران: انتشارات پژوهشکده پولی و بانکی.

توتونچیان ا.(۱۳۷۹)، پول و بانکداری اسلامی ومقایسه آن با نظام سرمایه داری. تهران: توانگران.

واعظ برزانی م. و ابراهیمی ب.(۱۳۹۵)، تحلیل نظری تأثیرارزش های غیر واقعی بر ایجاد بحران مالی جهانی، قم : انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

واحدی منفرد ف.، واعظ برزانی م. وطغیانی م. (۱۳۹۹،زمستان). تبیین معیارهای اخلاق در بانکداری اسلامی، دوره۷(شماره۴)، صص۱۹۴-۱۶۷.

Keynes J.M. (1964). General Theory of Employment, Interest, And Money. HBG Book.

Iqbal, Munawar (2001),"Islamic and conventional banking in the nineties: a comparative study", Islamic economic studies, Vol.8, N. 2.

www.SID.ir